

Nieuwe
wegen
De Ploeg
en de moderne
kunst na de
oorlog

WBOOKS
i.s.m. Stichting De Ploeg

Nieuwe wegen

De Ploeg en
de moderne
kunst na
de oorlog

W BOOKS

Wobbe Alkema, *Compositie 19*, 1959, olieverf op paneel. Groninger Museum

Inhoud

Inleiding 4

Jorrit Huizinga

Dat van vroeger komt toch niet meer terug 8

De Ploeg als vereniging, 1945-1955

Julia Dijkstra

35 jaar Moderne Kunst in Groningen (1956) 22

Impressie van een tentoonstelling

David Veltman

‘Dezelfde jongen gebleven, maar nu met een witte baard.’ 42

De naoorlogse contacten tussen De Boeck en Alkema

Anna-Rosja Haveman

Twee eigenzinnige laatbloeiërs 54

Job Hansen en Jan Jordens in het Stedelijk Museum Amsterdam

Jikke van der Spek

Een verbeterde zoeker naar een eigen zegswijze 66

Jan van der Zee, ná De Ploeg

Hendrik Jan van den Berg

Essay over mijn vader 90

Siep van den Berg in de periode 1945-1953

Over de auteurs 103

Inleiding

Men kan zich nu eenmaal niet abonneren op de revolutie

In de jaren dertig was al meerdere malen geconstateerd dat de geest van revolutie en vernieuwing uit Kunstkring De Ploeg was verdwenen. Achteraf bekeken was het daarom misschien wel beter geweest om na de bevrijding in een andere constellatie of in ieder geval onder een andere naam verder te gaan. Maar een vaste kern van de Ploeg begon direct weer met vergaderen en plannen te maken. Door vast te houden aan

de naam *De Ploeg* werd gesuggereerd dat er niets veranderd was in de tussenliggende jaren. Daarmee ging men in ieder geval voorbij aan de dood van Werkman. Natuurlijk waren er veel meer slachtoffers tijdens de bezetting gevallen, maar Werkman was een prominent lid geweest van De Ploeg en zonder zijn kritische bijdragen zou de groep nooit meer hetzelfde zijn.

De Ploegleden die toch weer doorgingen, moeten met enige verbittering vastgesteld hebben dat Werkman direct na de bevrijding landelijke bekendheid kreeg (en hield) en een reputatie opbouwde, waarin zij en andere Ploegleden slechts een bijrol speelden. Er waren in 1945 veel meer mensen (ook in de politiek) die van mening waren, dat de oorlog niet meer dan een geweldadige onderbreking was geweest en het leven nu weer gewoon verder ging. Maar de tijd had niet stilgestaan. Opeens doken nieuwe kunstenaars op, met nieuwe ideeën en een nieuw elan, waarbij vergeleken het werk van de Ploegschilders bleek afstak. Schilders als Appel, Corneille en Benner

maakten hun entree in Groningen en maakten grote indruk.

In deze publicatie laten we zien hoe het De Ploeg en kunstenaars die lid waren geweest van De Ploeg verging in de jaren na de bevrijding. Allereerst is daar de vereniging, die zich weer oprichtte en probeerde een thuis voor alle Groningse kunstenaars te worden. Een aantal grote namen van het eerste uur, Altink, Dijkstra, Martens, bleven lid. Ook al werd geconstateerd dat het vuur in hun werk al lang gedoofd was, zij hielden vast aan de opzet van de vereniging zoals die altijd had bestaan. Nieuwe schilders sloten zich bij hen aan, maar dat waren niet

langer kunstenaars die durfden te experimenteren. Johan Dijkstra reageerde op kritiek door te stellen dat men zich nu eenmaal niet kon abonneren op de revolutie.

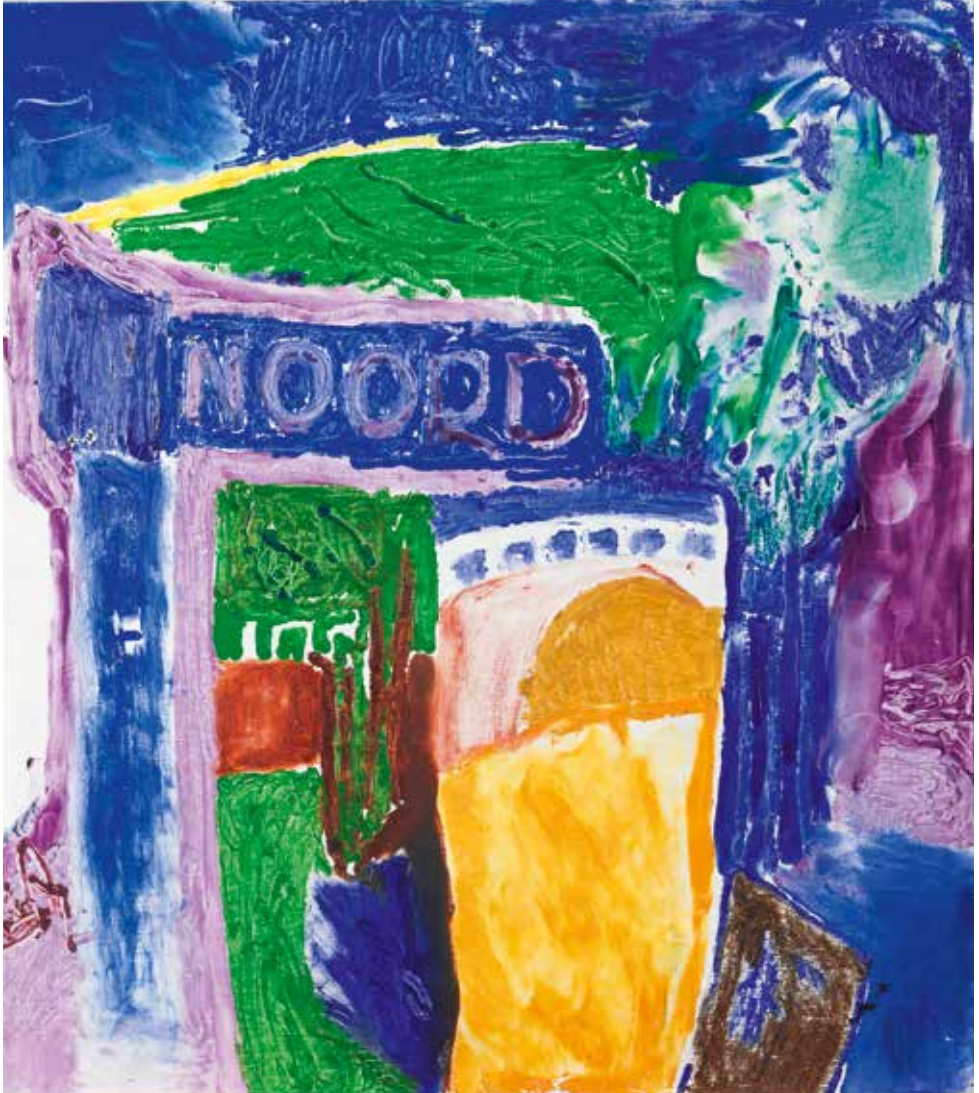
Over de komst van Jos de Gruyter naar Groningen en de weldadige uitwerking die hij – korte tijd – op het Groninger kunstleven had, is al vaker geschreven. Maar zijn tentoonstelling *35 jaar moderne kunst in Groningen* is te belangrijk geweest voor de geschiedenis van De Ploeg om er hier geen aandacht aan te besteden. De Gruyter maakte tussen de verschillende Ploegleden een duidelijk onderscheid: van sommigen waardeerde hij uitsluitend het werk uit

de jaren twintig, terwijl van anderen ook recente kunst een prominente plaats kreeg in het museum.

Een van de Ploegers van de oude garde die zich ook op gevorderde leeftijd bleven ontwikkelen was Wobbe Alkema. Hij had al sinds de jaren dertig niet meer geschilderd, maar niet lang na de bevrijding pakte hij de draad toch weer op. Hij werd in eerste instantie ook weer lid van De Ploeg, maar had al snel in de gaten dat hij daar niets te zoeken had. Hoewel minder streng dan in de jaren twintig, zette hij zijn constructivistische exercities voort. Veel inspiratie vond hij daarvoor bij zijn oude vrienden De Boeck

Wobbe Alkema, *Vierklank (7)*, ca. 1950, olieverf op board. Groninger Museum.

Job Hansen, *Noord*, 1958, olieverf op hardboard. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, bruikleen aan het Groninger Museum.

en Peeters in Vlaanderen, waarmee hij het contact herstelde. Met verbazing moet hij hún ontwikkeling beschouwd hebben.

Ook Jan van der Zee ging niet op oude voet voort. Hij begon aan het tweede, misschien wel meest vruchtbare en avontuurlijke deel van zijn carrière, waarbij vaak verrassende stijlwijdingen op te merken zijn. Van der Zee bleef, anders dan Alkema, vooral een lokaal bekende kunstenaar, maar dat verhinderde hem niet om zich te blijven ontwikkelen. Interessant is daarbij te zien, dat hij soms moest concurreren met zijn vroegere Ploegwerk en daarin ook wel eens verstrikt raakte.

Job Hansen was na de bevrijding vooral diep geraakt door de dood van Werkman. Hij heeft veel tijd besteed aan het op orde brengen van zijn nalatenschap en Willem Sandberg geholpen bij het samenstellen van de eerste grote tentoonstelling. In 1950 trof Hansen nog een grote slag, toen hij zijn zoon verloor. Deze vaak zwijgende kunstenaar had echter een zeer sterke kern en hij maakte in de jaren vijftig uniek werk. Jarenlang schilderde hij voorstellingen, die hij observeerde vanuit zijn huis aan de Grachtstraat. Door zijn contacten met Sandberg kreeg hij een tentoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam. De impact van deze expositie was in eerste instantie niet groot, maar gaandeweg zou zijn reputatie er toch door versterkt worden. Job Hansen, beslist geen gezelschapsman, heeft zich na de oorlog nergens meer bij aangesloten. Wel kreeg hij geregeld andere kun-

stenaars en studenten kunstgeschiedenis op bezoek, die hij zijn versie van De Ploeggeschiedenis uit de doeken deed. Een andere Groninger kunstenaar die het lukte om in het Stedelijk Museum te exposeren was Jan Jordens. Ook hij had zich verder ontwikkeld – los van De Ploeg – en maakte steeds abstracter werk, waarbij hij volop met materialen en technieken experimenteerde.

Siep van den Berg tenslotte was nooit lid van de Ploeg, maar hij heeft in deze periode beslist een belangrijke rol gespeeld in het kunstleven van Groningen. Hij haalde jonge moderne Nederlandse kunstenaars naar Groningen en stimuleerde galeries om nu eens andere kunst dan de bedaaide Ploegers te laten zien. Hij maakte daarbij gretig gebruik van zijn positie als schoonzoon van Werkman en ging in rap tempo ook zelf abstracte kunst maken, ook al bestaat het vermoeden dat hij zich daarmee moest forceren.

Jorrit Huizinga en Doeke Sijens

Dat van vroeger komt toch niet meer terug

De Ploeg als vereniging, 1945-1955

Het is de zomer van 1956. Een aantal leden van de Groninger Kunstkring De Ploeg is bijeen voor een algemene ledenvergadering. Onder hen een paar prominente oudgedienden, waaronder Johan Dijkstra en Jan Altink, maar ook kunstenaars die recenter lid zijn geworden. Op zeker moment komt ter sprake dat de gebouwen in Blauwborgje, die sterk in verval zijn geraakt, door het bevoegd gezag onbewoonbaar verklaard zijn en binnenkort gesloopt gaan worden. Dijkstra toont zich geschokt, en stelt voor een poging te doen om Blauwborgje te behouden voor de toekomst, ‘vanwege de vele dierbare schildersherinneringen op deze plaats, destijds het Barbizon van de Groningers.’¹ Altink, die net als Dijkstra één van de oprichters

van De Ploeg was en ook talloze uren bij Blauwborgje had staan schilderen, voelt er niet voor. ‘Dat van vroeger komt toch niet meer terug’, beschrijft secretaris Arend Bosscher Altinks argument in de notulen.² Het voorval is tekenend voor de vereniging die De Ploeg in het midden van de jaren vijftig geworden was: hangend tussen nostalgie naar de hoogtijdagen van weleer en de berusting dat die nu toch wel echt definitief voorbij zijn.

Voor kunsthistorici ligt het belang van De Ploeg in de periode voor de Tweede Wereldoorlog. Dat is alleen al af te lezen aan een korte blik op verschillende overzichtsboeken die in de loop der jaren over de kunstkring verschenen zijn. Pionier van het Ploegonderzoek Ad Petersen richtte zich op de jaren twintig, net als Adriaan Venema in *De Ploeg 1918-1930*.³ Het standaardwerk van Cees Hofsteenge (dat nadrukkelijk *De hoogtijdagen* als ondertitel heeft) beschrijft de periode tot 1941, en ter gelegenheid van het honderdjarig jubileum van De Ploeg koos het Groninger Museum ervoor om in een tentoonstelling en een boek vooral de eerste tien jaar te benadrukken.⁴

Jan Altink, *Blauwborgje*, 1947, olieverf op doek. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, bruikleen aan het Groninger Museum.

Heroprichting

Het jaar 1941 – de door Hofsteenge gehanteerde scheidslijn – markeerde niet zozeer een stilistische mijlpaal als wel een historische. In het voorjaar van dat jaar ontving De Ploeg – zoals alle kunstenaarsverenigingen – een brief van de overheid waarin het plan uit de doeken werd gedaan om gilden op te richten, en zo meer grip te krijgen op kunstenaars. “t Lijkt ons niet te best”, was de algemene reactie tijdens de laatst genoteerde vergadering, op 21 maart.⁵ De vereniging werd niet opgeheven, maar hield in de loop van dat jaar in praktische zin gewoon

op te bestaan. Na de daadwerkelijke oprichting van de Kultuurkamer stuurde secretaris Hein Leemhuis nog wel een overzicht van de beroepskunstenaars en van het volledige ledenbestand naar de autoriteiten, maar de kunstkring De Ploeg zou tijdens de resterende oorlogsjaren geen activiteiten meer ontplooiën.⁶

Het is duidelijk dat verschillende leden na de bevrijding stonden te trappelen om het verenigingsleven weer op te pakken. Al op 25 april, nog geen twee weken nadat de Slag om Groningen beëindigd was, kwamen enkele van hen bij elkaar in het huis van

Twee eigenzinnige laatbloeiërs

Job Hansen en Jan Jordens in het Stedelijk Museum Amsterdam

De belangstelling voor het werk van zowel Job Hansen als Jan Jordens nam na de oorlog sterk toe. Beide kunstenaars exposeerden in de jaren vijftig van de vorige eeuw met actueel werk in het Stedelijk Museum Amsterdam. Deze presentaties kwamen tot stand onder leiding van de toenmalige directeur Willem Sandberg (1897-1984). Hij was een groot bewonderaar van H.N. Werkman en kwam daardoor in contact met andere Groningse kunstenaars, waar-

onder Hansen en Jordens. Niet alleen het oog van de Amsterdamse directeur, maar ook de steun van de directeur van het Groninger Museum, Jos de Gruyter, speelde een rol in de groeiende waardering in de jaren vijftig en zestig voor het latere werk van de twee kunstenaars.¹ Hoe hebben de twee tentoonstellingen in het Stedelijk Museum Amsterdam bijgedragen aan de landelijke erkenning van beide kunstenaars? En hoe zijn deze presentaties te plaatsen in het tentoonstellingsprogramma van het Stedelijk Museum destijds?

Job Hansen (1899-1960)

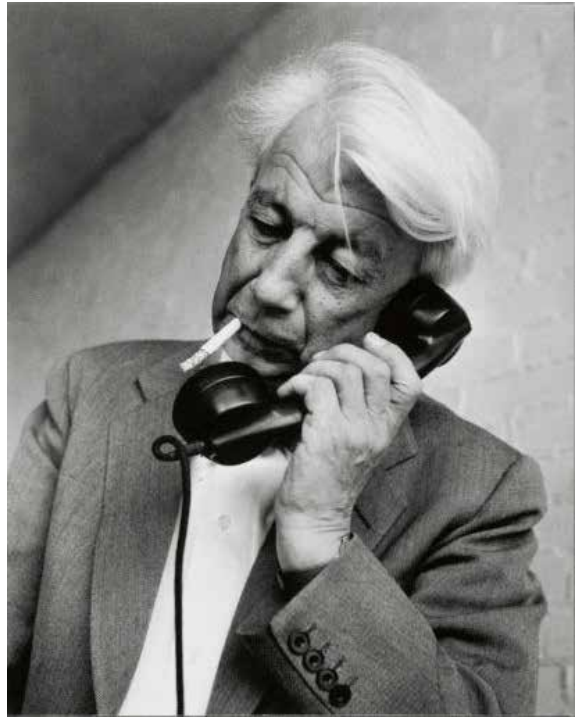
Dat de landelijke erkenning van Job Hansens werk langzaam op gang kwam is duidelijk te zien aan de data van zijn solotentoonstellingen in Nederlandse musea.² Zijn eerste presentatie in het Stedelijk Museum Amsterdam vond pas plaats van eind december 1953 tot 15 januari 1954. De korte duur van slechts een maand van de tentoonstelling is gebruikelijk in deze periode, voor

zowel Nederlandse als bekendere buitenlandse kunstenaars. Het merendeel van Hansens museale tentoonstellingen zouden pas na zijn overlijden plaatsvinden.³ Toen het Stedelijk Museum te Schiedam een grote overzichtstentoonstelling van zijn werk presenteerde in 1963, luiden de krantenkoppen: “Tintelende levensvreugde van schilder Job Hansen, de erkenning kwam pas na zijn dood”⁴ en “Job Hansen, pas na zijn dood erkend als origineel schilder.”⁵

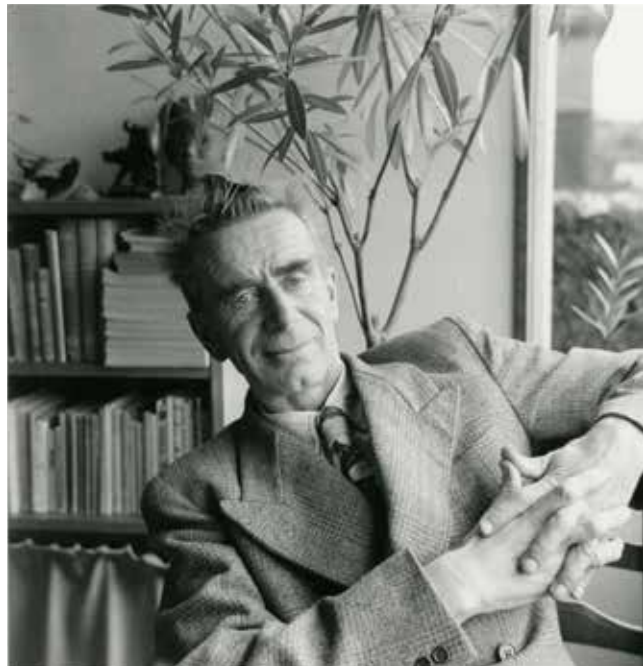
De tentoonstelling in Amsterdam kan gezien worden als de aanleiding voor de landelijke aandacht die het Schiedamse retrospectief ontving, een recensent van het Algemeen Handelsblad schreef bijvoorbeeld: “Nadat hij lang onbekend was gebleven en ook in Groningen zelf slechts door weinigen serieus werd genomen, zagen wij hem voor het eerst in 1953 in het Stedelijk Museum van Amsterdam.”⁶ Het Stedelijk Museum heeft drie weken van Job Hansen in haar collectie: *Windveren*, 1956 (gekocht in 1956 op de tentoonstelling van Hansen in Groninger Museum); *Atelier dr. van Bruggen*, 1956 (gekocht 1960); *Afstappen*, 1957 (gekocht 1960).⁷ Het jaar van vervaardiging van deze werken, en het feit dat twee ervan zijn aangekocht in het laatste levensjaar van de kunstenaar (1960) tonen dat Hansen nog maar net zijn eigen succes als beeldend kunstenaar heeft kunnen meemaken.⁸

Hoewel de tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam in 1953 voor de kunstenaar een mooie presentatiemogelijkheid in een vooraanstaand museum moet zijn geweest, waren de reacties gering en weinig positief. Er was geen catalogus geproduceerd en slechts één recensie in het Algemeen Handelsblad doet verslag van de tentoonstelling. In dit krantenartikel wordt de weinige promotie rondom de presentatie genoemd:

**Job Hansen op latere leeftijd,
datum onbekend.**
Groninger Archieven.

Willem Sandberg in 1960. Foto: Eva Besnyö.
Stedelijk Museum Amsterdam.

Soms komt over de overigens zo pronte Stedelijke Musea plotseling een vlaag van prille schuchterheid, die haar volgens het motto 'spreek niet over uw goede daden' in alle stilte handelend doet. Hoe kunnen wij anders de geruisloosheid verklaren, waarmee zij onlangs tot half Januari twee zalen heeft ingericht [...]?⁹

In 1953 was er veel meer aandacht in de Nederlandse dagbladen voor de verbouwing van het Museumplein en de aanbouw van de Nieuwe Vleugel. Hoewel de meningen sterk verdeeld waren over de 'Sandberg-vleugel', is deze de geschiedenis ingegaan als één van Sandbergs belangrijkste ondernemingen tijdens zijn directoraat.¹⁰

Job Hansen, *zonder titel (landschap)*, 1951, olieverf op triplex. Groninger Museum, collectie Stichting De Ploeg.

Job Hansen, *Man op hooiberg, kalveren*, 1953. Groninger Museum, bruikleen particuliere collectie.

Johan Hansen, *Bandung 6 november 1948*, aquarel. Collectie Museum Belvédère, Heerenveen-Oranjewoud.

Colofon

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com www.wbooks.com
i.s.m. Stichting De Ploeg
en het Groninger Museum
www.groningermuseum.nl/de-stichting-de-ploeg
www.groningermuseum.nl

De Stichting De Ploeg geeft elk jaar het Ploeg Jaarboek uit met artikelen over leven en werk van kunstenaars van De Ploeg. Ook organiseert de stichting elk voorjaar een bijeenkomst voor zijn donateurs in het Groninger Museum. Het Ploeg Jaarboek en deelname aan de Ploegdag zijn *gratis* voor donateurs. Voor aanmelding als donateur zie de website van Stichting De Ploeg hierboven.

Tekst

Jorrit Huizinga, Julia Dijkstra, David Veltman,
Anna-Rosja Haveman, Jikke van der Spek,
Hendrik Jan van den Berg

Met dank aan

Marten de Leeuw, Ballast & Bonekamp Atelier
voor Glastoepassing, Forma Aktua Pinakotheek
en Nora de Gorter.

Redactie

Jorrit Huizinga & Doeke Sijens

Vormgeving

Meindert Spek, Haren in vorm

© 2019 WBOOKS

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2019.

ISBN 978 94 625 8337 5

NUR 646, 648

GRO

35 jaar

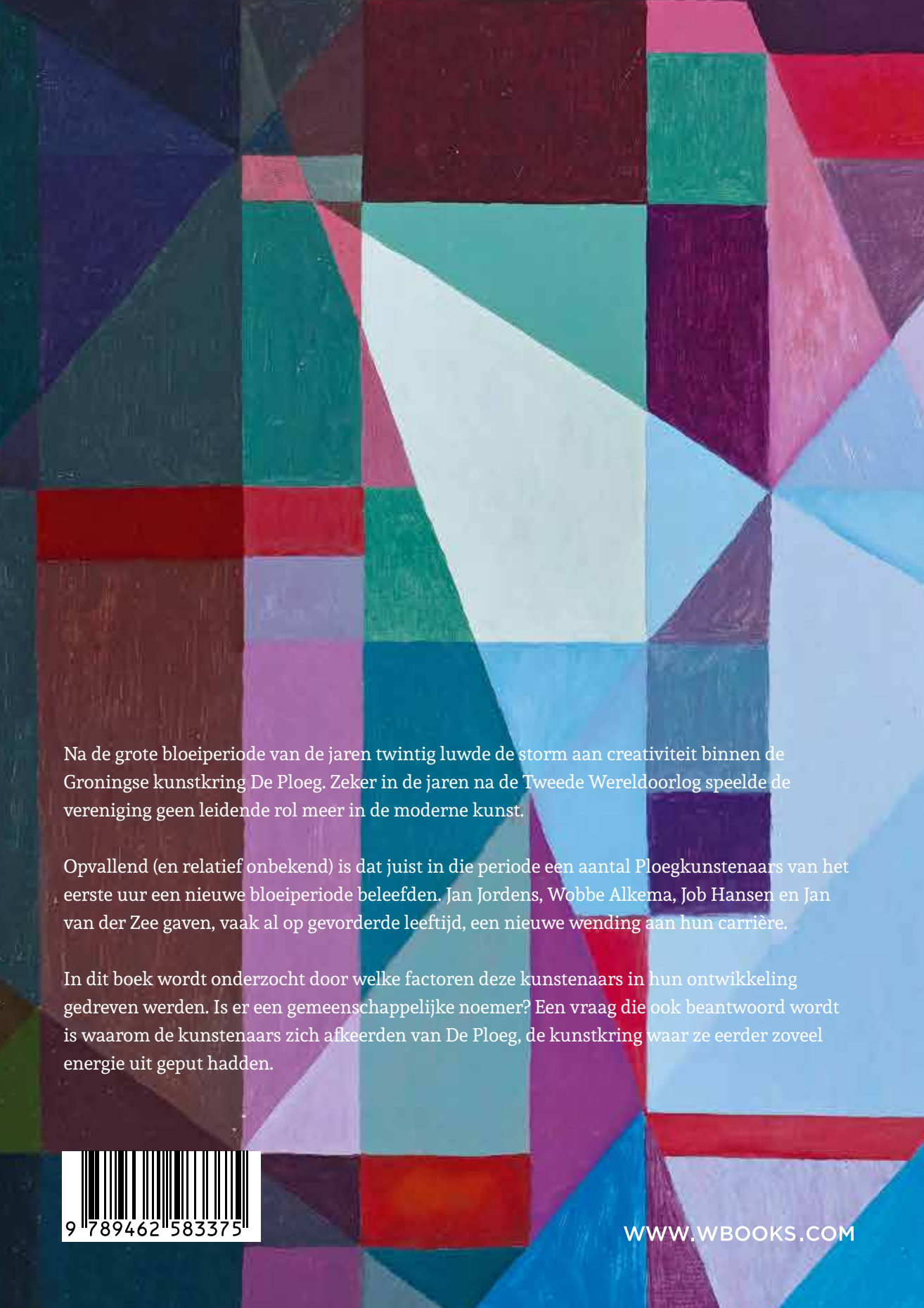
moderne kunst

in Groningen

GRONINGEN
1956

Mu. 178.

~~11.338~~

Na de grote bloeiperiode van de jaren twintig luwde de storm aan creativiteit binnen de Groningse kunstkring De Ploeg. Zeker in de jaren na de Tweede Wereldoorlog speelde de vereniging geen leidende rol meer in de moderne kunst.

Opvallend (en relatief onbekend) is dat juist in die periode een aantal Ploegkunstenaars van het eerste uur een nieuwe bloeiperiode beleefden. Jan Jordens, Wobbe Alkema, Job Hansen en Jan van der Zee gaven, vaak al op gevorderde leeftijd, een nieuwe wending aan hun carrière.

In dit boek wordt onderzocht door welke factoren deze kunstenaars in hun ontwikkeling gedreven werden. Is er een gemeenschappelijke noemer? Een vraag die ook beantwoord wordt is waarom de kunstenaars zich afkeerden van De Ploeg, de kunstkring waar ze eerder zoveel energie uit geput hadden.

